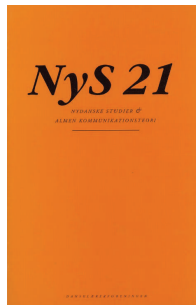

NyS

Titel:	Sproghandlingen som analyseenhed i samtaleforskningen
Forfatter:	Unn Røynealand
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier</i> & <i>Almen kommunikationsteori</i> 21, 1996, s. 41-59
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

SPROGHANDLINGEN SOM ANALYSE- ENHED I SAMTALEFORSKNINGEN

AF UNN RØYNELAND

INDLEDNING

Som titlen på denne artikel¹ er formuleret, mangler den et finit verbal og er således åben for flere fortolkninger. Den kan være ment som et spørgsmål eller som en anmodning. Hvis man ville forsøge at udbygge titlen til sætningstyper der svarer til disse formkategorier, ville den kunne lyde:

- *Hvordan bliver sproghandlingen brugt som analyseenhed i samtaleforskningen?*

eller

- *Gør rede for sproghandlingen som analyseenhed i samtaleforskningen.*

Hvis man formulerer titlen på en af disse måder, forudsætter man *at* sproghandlingen faktisk fungerer som analyseenhed i samtaleforskningen – eksplícit eller implícit. I denne artikel vil jeg prøve både at besvare spørgsmålet, diskutere påstanden og imødekomme anmodningen. Jeg vil med andre ord se på:

- om sproghandlingen *bliver* brugt
- om den *kan* være nyttig at bruge og eventuelt
- om den *bør* bruges som redskab eller som teoretisk fundament i samtaleforskningen

Før jeg går i gang med at diskutere disse spørgsmål vil jeg præsentere to forskellige grene af samtaleforskningen: diskursanalysen og konversationsanalysen. Jeg går ud fra at sproghandlingsteorien er velkendt for de fleste og vil derfor ikke komme nærmere ind på den her². Dog er det naturligt at begynde med kort at fortælle om sproghandlingsteoriens centrale budskab

og lidt om de sproghandlinger der er mest interessante i denne sammenhæng, nemlig de indirekte sproghandlinger.

1 SPROGHANDLINGSTEORIEN OG DE INDIREKTE SPROGHANDLINGER

Hovedbudskabet i sproghandlingsteorien er at *det at sige noget er at gøre noget*. Austin (1975) skelner mellem tre forskellige men parallelle handlinger som en ytring udfører: en *lokutionær*, en *illokutionær* og en *perlokutionær* handling. Den lokutionære handling er den konkrete ytring af en sætning, det vil sige den grafiske eller artikulatoriske fremsættelse af et bestemt propositionelt indhold. Den illokutionære handling er den intentionelle handling der konventionelt er forbundet med en bestemt ytring. Endelig er den perlokutionære handling effekten af en illokution i en given kontekst. Da de perlokutionære handlinger i høj grad er afhængige af den kontekst de optræder i, er de særdeles vanskelige at systematisere. Derfor har sproghandlingsteoretikerne først og fremmest interesseret sig for de illokutionære handlinger. Termen illokutionær handling er dermed på det nærmeste blevet synonym med termen sproghandling.

Det er lettere at genkende en ytring som en bestemt sproghandlingstype ved direkte sproghandlinger end det er ved indirekte. Ved direkte sproghandlinger bliver den illokutionære kraft udtrykt eksplicit ved et performativt verbum eller ved sætningens form. Som eksempel på direkte sproghandlinger udtrykt ved et performativt verbum kan nævnes ytringer som: *Jeg døber dig... Jeg lover dig... Jeg advarer dig...* Hvad angår sætningens form, kan sproghandlingen spørgsmål siges at være direkte når den udtrykkes gennem en spørgesætning fx: *Hvad koster bolcherne?*

Når det gælder de indirekte sproghandlinger, er det ikke muligt at henvise til en bestemt sætningstype. Den korrelation mellem sætningens form og funktion man ser ved de direkte sproghandlinger, er netop ikke til stede ved de indirekte. Searle skelnede mellem direkte og indirekte sproghandlinger ved at sige at: "Indirect speech acts are cases in which one illocutionary act is performed indirectly by way of performing another" (Searle 1975:60). Det vil altså sige at forbindelsen mellem handlingen og det sproglige udtryk er brudt. Den illokutionære kraft bliver udtrykt implicit, og vi må derfor slutte os til funktionen ud fra den kontekst ytringen optræder i.

For at kunne redegøre for de indirekte sproghandlinger er det derfor vigtigt at huske skellet mellem form og funktion. Ytringen: *Kan du tale lidt højere?* har form som et spørgsmål, men fungerer i praksis som en anmodning. En indirekte sproghandling har dermed både en såkaldt bogstavelig kraft og en indirekte kraft. I en interaktionssituation vil begge kræfter kunne aktiveres – enten samtidig eller hver for sig. Som jeg vil komme ind på senere i artiklen, er det i særlig grad de indirekte sproghandlinger og behandlingen af dem, der er interessant i et samtaleanalytisk perspektiv.

2 PRÆSENTATION AF SAMTALEFORSKNINGEN

Igennem de sidste tyve år har studiet af samtaler været et af de mest aktive og hurtigvoksende felter inden for studiet af sprog og kommunikation. Udforskningen af kommunikation er et af de bredeste men også mindst belyste områder af lingvistikken. Kommunikationsforskningen har sit fundament i en række forskellige akademiske discipliner: filosofi, sociologi, antropologi, socialpsykologi og selvfølgelig lingvistik. Området spænder således over et særdeles bredt spektrum af analysemodeller, der har meget forskellig oprindelse og dermed også meget forskellige teoretiske og metodologiske udgangspunkter. I sin definition af studiet af kommunikation inkluderer Deborah Schiffrin (1994) så forskellige skoler som sproghandlingsteori, interaktionel sociolingvistik, variationslingvistik, kommunikationsetnografi og konversationsanalyse (jf. fig. 1).

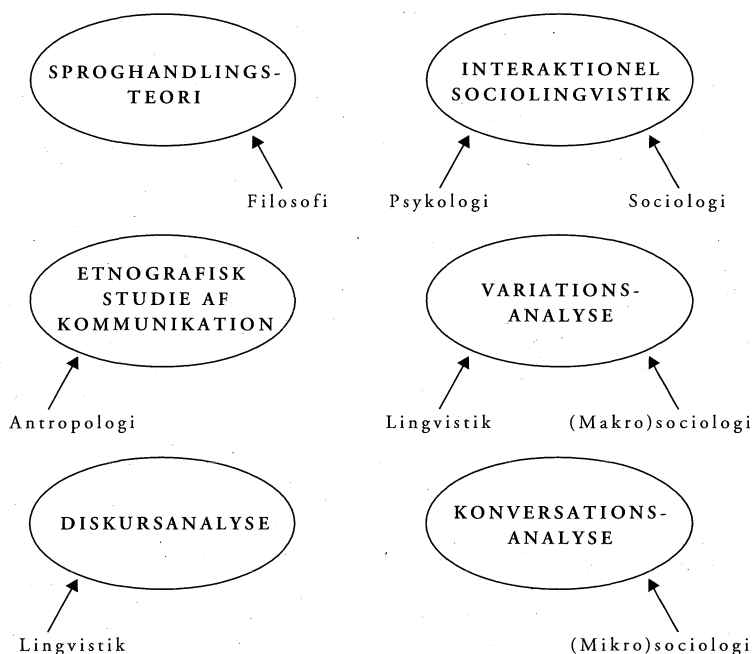
Jeg vælger at anskue samtaleforskningen som studiet af samtaler specielt, og ikke som studiet af kommunikation generelt. Derfor kan samtaleforskningen – skematisk – inddeles i to overordnede skoleretninger: på den ene side diskursanalysen og på den anden konversationsanalysen (jf. fig. 2).

Repræsentanterne for de to skoledannelser har anvendt meget forskellige analytiske redskaber til at skildre hvordan samtaler er organiseret.

Det vigtigste for både diskursanalytikere og konversationsanalytikere er forsøget på at redegøre for hvordan sekventiel organisering og kohærens bliver produceret og forstået i diskursen. Repræsentanterne for de to retninger er enige om at konversation har en struktur, men forskerne er meget uenige om hvilke enheder der udgør de mindste bestanddele af denne struktur. Så forskellige enheder som sætning, ytring, budskab, makrosyntagma, intonationsforløb, sproghandling, interaktionelt træk, taletur og

FIGUR 1

Studiet af kommunikation

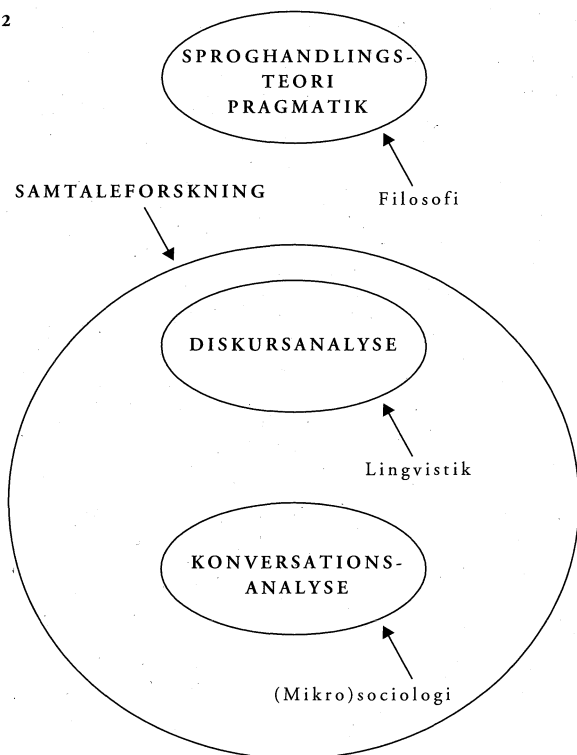

'adjacency pair'³ er blevet foreslået. Valg af analyseenhed afhænger fortsat i høj grad af fra hvilken forskningsgren analytikeren kommer og hans/hendes specifikke formål med undersøgelsen.

Begge skoledannelser går ud fra at samtaledeltagerne bliver vejledt af et sæt interaktionelle regler. Disse regler afgør *hvornår* forskellige enheder kan optræde, *hvordan* man kan genkende dem, *hvad* de kan kombineres med, og generelt *hvordan* de passer ind i strukturen i en konversation. Men hvor diskursanalytikere går ud fra at sprogbrugerne har internaliseret og dermed bliver styret af disse regler, står konversationsanalytikere for et noget mindre deterministisk synspunkt. Interessen for de sociale og interaktionelle sider af sproget er også fælles for de to retninger. Men her stopper lighederne. De to retninger adskiller sig markant fra hinanden når det gælder teoretisk udgangspunkt, mål og metode.

I et forsøg på at karakterisere (og adskille) de to skoleretninger har jeg opstillet en oversigt (jf. fig. 3). Opstillingen er noget skematisk og mest af alt udtryk for idealtypiske størrelser. Det der kan virke som rigide og ufore-

FIGUR 2

nelige modsætninger behøver ikke at være det i praksis. Alligevel kan en skematisk oversigt være nyttig til at give en karakteristik af de to skoler.

I det følgende vil jeg først give en kort præsentation af diskursanalysen og derefter gå over til at præsentere konversationsanalysen.

2.1 DISKURSANALYSEN

Diskursanalysen er en teoretisk baseret skoleretning der forsøger at overføre lingvistiske modeller til tekstniveauet. Det lingvistiske udgangspunkt er blandt andet funderet i Hallidays skala- og kategorigrammatik⁴ (jf. figur 3) og i sproghandlingsteorien. Diskursanalytikere har først og fremmest koncentreret sig om forskellige former for institutionaliserede samtaler, bl.a. for at undersøge forholdet mellem sprog og magt. En af hovedantagelserne inden for diskursanalysen er at kohærens i en samtale ikke bliver skabt på det lingvistiske ytringsniveau, men på sproghandlingsniveauet. Sproghandlingen udgør ifølge dem den mindste strukturelle bestanddel i diskursen – og er vel at mærke funktionelt defineret.

FIGUR 3

VIGTIGE RETNINGER INDEN FOR SAMTALEFORSKNINGEN

DISKURSANALYSE

Sproghandlingsteori

Lingvistisk orientering
Skala- og kategorigrammatik
("systemic-functional grammar")
(M.A.K. Halliday)

KONVERSATIONSANALYSE

Fænomenologi

Sociologisk orientering
Etnometodologi
(Mikro)sociologi
(H. Garfinkel)

TYPISKE TRÆK:

ANALYTISK
(engelsk: ETIC)

Institutionaliserede samtaler

Forskerperspektiv
A priori
Teoretisk baseret, deduktiv
Teori strukturerer observation
Normativ

TOLKENDE
(engelsk: EMIC)

Uformelle samtaler

Deltagerperspektiv
A posteriori
Ateoretisk, induktiv
Observation fører til teori
Deskriptiv

VIGTIGE NAVNE OG VÆRKER:

Labov & Fanshel (1977)

Edmonson (1981)

Sinclair & Coulthard (1975)

Sacks, Schegloff & Jefferson
(1974, 1978)

Atkinson & Heritage (1984)

Heritage (1984)

Birminghamskolen

M.J. Coulthard
J. McH. Sinclair
M. Montgomery
M. Stubbs
W. Edmonson

E.A. Schegloff
H. Sacks
G. Jefferson
A. Pomerantz
J. Heritage

Da diskursanalysen anlægger en teoretisk indfaldsvinkel til diskursive fænomener, kan den karakteriseres som a priori, analytisk (eller 'etic') og forskerrettet. At diskursanalysen er 'etic', vil sige at den arbejder inden for et lukket system med et klart defineret forhold til teori hvor konversationen bliver analyseret ud fra et eksternt forskerperspektiv. Diskursanalytikerne opererer med en afgrænset mængde på forhånd definerede illokutionære handlinger, som de prøver at klassificere ytringer efter. Ytringerne bliver dermed analyseret som et sæt af hierarkisk strukturerede handlinger.

Som det fremgår begynder diskursanalytikere med en foruddefineret model som de forsøger at strukturere et givent empirisk materiale efter. De kategorier der arbejdes med er oprettede og definerede på forhånd. Den diskursanalytiske skole er derfor blevet kritiseret for at arbejde med et alt for rigtigt system. Man har bl.a. været meget kritisk over for diskursanalysens forsøg på at presse ytringerne ind i et fast og afgrænset antal af sproghandlinger. Det er blevet fremført at der ikke eksisterer et én-til-én-forhold mellem ytringer og sproghandlinger og at det derfor er umuligt at operere med en model af den type. Samtidig har man stillet sig tvivlende over for om samtaledeltagerne selv deler en sådan typologisering af sproghandlingerne. Derudover er den diskursanalytiske model blevet kritiseret for at være alt for kvantitativt og positivistisk orienteret.

2.2 KONVERSATIONSANALYSEN

Konversationsanalysen har sit udgangspunkt i etnometodologien der er en retning inden for amerikansk sociologi. Det centrale navn inden for denne retning er sociologen Harold Garfinkel (jf. Taylor & Cameron 1989). Garfinkel introducerede et princip som står helt centralt inden for den etnometodologiske tradition, nemlig princippet om intersubjektiv konventionalitet. Dette princip vil groft sagt sige at vi har fælles antagelser om hinanden og om hele den kontekst der omgiver os. Disse antagelser bruger vi aktivt og kontinuerligt når vi kommunikerer.

Interessen for samtalen inden for sociologien som studieobjekt hænger sammen med en drejning mod mikrosociologiske fænomener. Dette har påvirket konversationsanalysen der beskæftiger sig med samtaler mellem to eller flere deltagere i uformelle situationer. Samtalen bliver betragtet som en proces hvor hvert bidrag bliver vurderet i forhold til forudgående og eventuelle efterfølgende bidrag. Dette valg af studieobjekt hænger også

sammen med at samtalen opfattes som en central social aktivitet for alle mennesker, og som tilmed er let tilgængelig for undersøgelse.

Konversationsanalytikere skildrer ofte deres egen tilgang som a posteriori. Det vil sige at de begynder analysen uden en teoretisk forforståelse, men leder efter konversationens 'grammatik' eller struktur ved at lægge mærke til og beskrive sekventielle regelmæssigheder inden for interaktionen. Denne form for induktiv modelkonstruktion er typisk for en tolkende eller 'emic' tilgangsvinkel. At konversationsanalysen er 'emic', vil altså sige at der bliver arbejdet inden for et åbent ateoretisk system hvor de analytiske kategorier ikke er fastlagt på forhånd. Det siger derfor sig selv at konversationsanalytikerne ikke ønsker at bruge den teoretisk definerede sproghandling som analytisk kategori i studiet af samtaler.

Konversationsanalytikerne ønsker at anlægge et deltagerperspektiv, dvs. at antage de samtalendes egne synsvinkler under analysen. Dette indebærer at analysen er koncentreret omkring samtaledeltagerne egne kategoriseringer og måder at interagere på. Det bliver derfor forskerens observation af empiriske fakta der afgør hvilke kategorier der skal anvendes, hvor mange kategorier der er tale om, og hvad man skal kalde dem. Ved hjælp af systematisk observation og beskrivelse af konversation ønsker man at komme frem til konversationens fænomenologi, dvs. til en lære om hvordan konversationen fremtræder. Målet er at afklare hvordan og med hvilke midler deltagerne selv håndterer kommunikationen. Analysen prøver både at afdække mønstre i diskursen og at finde forklaringer på de enkelte fænomener. Det konversationsanalytikerne prøver at bestemme, er altså de procedurer og forventninger der faktisk sættes i værk af de sociale aktører ved produktion og tolkning af konversation. Omvendt ønsker de at undgå alle de spekulationer over talerens intention der er så typiske for sproghandlingsteorien og diskursanalysen.

Konversationsanalysen er blevet kritiseret for at mangle et teoretisk og metodisk fundament og dermed for ikke at være videnskabelig. Konversationsanalysen har ganske vist et teoretisk fundament hos Garfinkel, men dette fundament må forstås som et sæt generelle principper og ikke som en klart udformet teoretisk og metodisk model. I praksis må konversationsanalysen derfor karakteriseres som en tolkende og induktiv tilgang hvor man arbejder inden for et kvalitativt, hermeneutisk paradigme.

Jeg har nu givet en kort oversigt over de to overordnede retninger inden for samtaleforskningen. I det følgende vil jeg vise hvordan sproghandlingen bliver brugt som analyseenhed inden for dele af diskursanalysen (jf. afsnit 3.1). Derefter vil jeg vurdere om sproghandlingen også kan være en nyttig kategori for konversationsanalytikere (jf. afsnit 3.2). Til sidst vil jeg vurdere om sproghandlingen ikke allerede bliver brugt som en analytisk kategori inden for konversationsanalysen (jf. afsnit 4).

3 SPROGHANDLINGEN SOM ANALYSEENHED I SAMTALEFORSKNINGEN

Allerførst lidt om ordet analyseenhed: Termen analyseenhed kan tolkes både på en konkret og på en (mere) abstrakt måde. Jeg vil tolke termen på begge måder – det vil sige hvorvidt sproghandlingen konkret bliver brugt som en *eksplicit* enhed i analysen af samtaler, og hvorvidt sproghandlingen abstrakt fungerer som en *implicit* eller underforstået enhed i analysen af samtaler. Jeg har valgt at lægge størst vægt på at vurdere det sidste af disse to punkter, eftersom eksplicit brug af en enhed er mere uproblematisk at gøre rede for end en eventuel implicit eller underforstået brug. Da diskursanalytikerne faktisk bruger sproghandlingen som eksplicit analyseenhed, mens konversationsanalytikerne ikke gør det, vil konversationsanalysens position blive behandlet mest udførligt. Jeg vil imidlertid først se på hvordan sproghandlingsbegrebet bliver brugt inden for diskursanalysen, før jeg går over til at vurdere konversationsanalysens forhold til denne analyseenhed.

3.1 DISKURSANALYSEN OG SPROGHANDLINGEN

Diskursanalytikerne tager som nævnt udgangspunkt i den Hallidayske skala- og kategorigrammatik samt i sproghandlingsteorien. Det centrale strukturerende princip inden for denne grammatik er niveauskalaerne. Det er hvad man på en mere uhøjtidelig måde kan kalde det strukturalistiske byggeklodsprincip.

Hos diskursanalytikerne udgør sproghandlingen det laveste niveau og dermed den primære og mest grundlæggende bestanddel af diskursen. Et centralt værk inden for diskursanalysen er Sinclair og Coulthards studie af klasseværelsesdiskursen: *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils* (1975).

Jeg vil nu vise hvordan Sinclair & Coulthard gør brug af sproghandlingen som en eksPLICIT analyseenhed i deres undersøgelse.

Sinclair & Coulthard opererer med fem forskellige diskursive niveauer. Det er:

1. *lesson* (undervisningstime)
2. *transaction* (transaktion)
3. *exchange* (udveksling)
4. *move* (træk)
5. *act* (sproghandling)

Undervisningstimen er den overordnede enhed i klasseværelsesdiskursen. Denne enhed er sammensat af en række transaktioner, der igen består af udvekslinger, som igen består af træk – og disse består igen af handlinger. Sinclair & Coulthard betragter sproghandlingen som et vigtigt redskab til at beskrive og forklare dels de individuelle ytringer og deres funktion i samtalen, dels relationen mellem de individuelle ytringer. Ved hjælp af sproghandlingen ønsker de at vise hvordan ytringer følger hinanden på en rationel og regelstyret måde. Sinclair & Coulthard specificerer 21 forskellige sproghandlinger som de gør brug af i analysen. De fremhæver særlig tre handlinger som er typiske for klasseværelsesdiskursen: eliciteringer, direktiver og informativer. Disse handlinger bliver oftest realiseret som spørgesætninger, bydesætninger og påstandssætninger.

Der er imidlertid ikke noget én-til-én-forhold mellem form og funktion. For at afgøre hvilken sproghandling en givet grammatisk form udfører, er det ikke nok at se på den grammatiske struktur. Man må også se på ytringens placering i diskursen og man må lede efter relevant information i situationen. Man må med andre ord se både på den sekventielle og den situationelle kontekst for at kunne afgøre hvilken funktion en givet form har.

Sinclair & Coulthards model er repræsentativ for den funktionalistiske Birminghamskole. En sådan inddeling og opremsning af niveauer og funktioner som modellen præsenterer, kan virke temmelig rigid og systemfikeret. Flere af de sproghandlinger der bliver brugt i modellen har udelukkende (eller i hvert fald først og fremmest) relevans inden for klasseværelsesdiskursen.

Sinclair & Coulthards forsøg på at operationalisere sproghandlingen medfører en del åbenbare problemer. Man kan for det første spørge hvorfor man har valgt at plukke netop 21 sproghandlinger ud og hvorfor netop disse. Et andet problem er at man må specificere andre sproghandlinger for andre typer diskurser. Modellen kan med andre ord ikke overføres direkte til andre diskurstyper, men er i praksis kun anvendelig i forhold til klasseværelsesdiskursen. Efter min mening er dette forhold i væsentlig grad med til at svække modellens validitet.

Inden for diskursanalysen bruges sproghandlingen med andre ord som en eksplicit enhed i analysen af diskurser. I det følgende skal vi se nærmere på hvordan konversationsanalysens forhold til sproghandlingen er.

3.2 KONVERSATIONSANALYSEN OG SPROGHANDLINGEN

Som nævnt er konversationsanalysens mål en induktiv modelkonstruktion, hvorfor det er indlysende at konversationsanalytikere *ikke* ønsker at gøre brug af sproghandlingen i analysen af samtaler. Sproghandlingen fungerer med andre ord ikke som en eksplicit analyseenhed inden for denne gren af samtaleforskningen. Et spørgsmål, som jeg vil komme tilbage til senere, er imidlertid om sproghandlingen kan siges at fungere som en implicit enhed i den konversationsanalytiske behandling af samtaler (jf. afsnit 4).

Sproghandlingen og sproghandlingsteorien har mødt stærk kritik fra konversationsanalytisk hold. Sproghandlingsteorien er blandt andet blevet kritiseret for at være alt for *monologisk* og alt for optaget af den *talendes intention*. Ifølge konversationsanalysen er *mening* ikke noget der ligger i ytringen selv og som kan føres tilbage til en talerintention – det vil sige til en illokutionær kraft. Mening bliver tværtimod skabt i interaktionen og er et resultat af en forhandlingsproces mellem samtaledeltagerne. Konversationsanalytikerne er stærkt kritiske over for sproghandlingsteoriens forsøg på at korrelere form og funktion. I stedet for at lede efter en række statiske funktioner eller kontekstuelle parametre i form af vellykkethedsbetingelser, burde man rette opmærksomheden mod konversationen og mod dens dynamiske kontekst. For at bestemme hvilken funktion en ytring har, må man se på ytringens sekventielle og interaktionelle placering i samtalen.

Konversationsanalysen benytter sig bl.a. af taleturen og af 'adjacency pair' som analyseenheder i studiet af konversation i stedet for sproghandlingen. Begge disse analyseenheder beskæftiger sig med hele sekvenser af ytringer og ikke bare med den enkelte isolerede ytring.

Den kritik som konversationsanalytikere retter mod sproghandlingsteori- en og dermed indirekte mod diskursanalysen kan sammenfattes i tre hovedpunkter. Det gælder for det første i hvor høj grad kan sproghand- lingsteorien omsættes til praktisk analyse. Er det muligt at relatere ytringer til sproghandlinger på en systematisk måde som sproghandlingsteorien prøver at gøre? Det andet hovedpunkt i kritikken gælder sproghandlings- teoriens empiriske validitet. Sørger sproghandlingsteorien for en nøjagtig skildring af folks faktiske forståelse af ytringer og sekvenser af ytringer i konversationen? Det tredje hovedpunkt er vendt mod sproghandlingsteo- riens forklaringspotentiale. Kan sproghandlingsteorien hamle op med den uendeligt store mangfoldighed man finder i almindelig konversationel sprogbrug?

I det følgende vil jeg koncentrere mig om det tredje punkt i kritikken. Ved hjælp af nogle eksempler vil jeg prøve at vise hvordan hhv. sproghand- lingsteorien og konversationsanalysen gør rede for potentielt tvetydige (dvs. flerfunktionelle) ytringer. Jeg vil endvidere vise at de to tilgangsvink- ler ikke nødvendigvis behøver at repræsentere uforenelige modsætninger, men at det tværtimod kan være frugtbart at kombinere de to analysemåder.

3.2.1 EKSEMPEL PÅ ANALYSE AF FLERTYDIGE YTRINGER

Ifølge sproghandlingsteorien kan en ytring som: *Ved du hvem der kommer til kandidatfesten på torsdag?* være ment som et direkte spørgsmål, som en indirekte anmodning eller som en indirekte annoncering. For at ytringen vellykket skal gælde som en bestemt sproghandling, skal en del vilkår være opfyldt.

Eksempel 1

A: Ved du hvem der kommer til kandidatfesten på torsdag?

B: Nej (tolket som et spørgsmål)

A: Næh, det gør jeg heller ikke (ment som et spørgsmål)

Her vil spørgesætningen gælde som et spørgsmål forudsat at A ikke er i besiddelse af den information hun beder om. For at sproghandlingen skal være vellykket som et spørgsmål er det imidlertid vigtigt at modtageren (dvs. B) føler sig sikker på at afsenderen (dvs. A) ikke har den aktuelle information. I eksempel 1 bliver A's ytring tolket som et direkte spørgsmål. Det betyder at B går ud fra at A faktisk ikke ved hvem der kommer til festen.

EKSEMPEL 2

- A: Ved du hvem der kommer til kandidatfesten på torsdag?
B: Ja, Tutte og Bitten gør i hvert fald (tolket som en anmodning)
A: Nå, det var da godt (ment som en anmodning)

Her bliver ytringen tolket som en indirekte anmodning om at informere A om hvem der kommer til festen. Men B opfatter samtidig det direkte spørgsmål og svarer bekræftende før hun går videre med at give de oplysninger A beder om.

I eksempel 3 kan vi tænke os to alternativer:

EKSEMPEL 3A

- A: Ved du hvem der kommer til kandidatfesten på torsdag?
B: Nej, hvem? (tolket som en præ-annoncering)
A: Ham der den flotte Ph.D-studerende, du ved
(ment som en præ-annoncering)

EKSEMPEL 3B

- A: Ved du hvem der kommer til kandidatfesten på torsdag?
B: Nej, hvem? (tolket som en præ-annoncering)
A: Nej, jeg spurgte dig (ment som spørgsmål/anmodning)

I disse to tilfælde er det tydeligt at B tror at A sidder inde med den aktuelle information (altså ved hvem der kommer til festen). I en sådan situation kan man som sagt tænke sig to muligheder – enten at B's tolkning var rigtig eller at hun har misforstået A's intention med ytringen. Hvis A svarer som i eksempel 3a: *Ham der den flotte Ph.D-studerende, du ved*, tyder det på at B's tolkning er korrekt, men svarer A som i eksempel 3b: *Nej, jeg spurgte dig*, har B tydeligvis misforstået A's intention.

Med sproghandlingsteoretiske termer vil A's ytring altså både kunne tolkes som en direkte og en indirekte sproghandling. Alt afhængig af hvad for en

kontekst ytringen optræder i, vil man kunne tænke sig flere mulige tolkninger. Ytringen kan enten udføre én illokutionær handling (fx et direkte spørgsmål) eller den kan udføre *flere* illokutioner på samme tid (fx et direkte spørgsmål og en indirekte anmodning).

Konversationsanalytikere vil tolke en sekvens som eksempel 3 anderledes. En konversationsanalytiker vil sige at B hverken tolker A's ytring som et direkte spørgsmål eller som en indirekte anmodning, men som en præ-annoncering. En præ-annoncering vil per definition blive fulgt af en annoncering. Det vil sige at kategorien præ-annoncering er sekventielt defineret. A giver signal om at hun gerne vil fortælle noget. Den faktiske annoncering bliver så fremført i A's næste ytring eksempel 3a: *Ham der den flotte Ph.D-studerende*. A's første ytring behøver imidlertid ikke at fungere som en præ-annoncering men kan også fungere som et spørgsmål. Hvis A svarer som i eksempel 3b at *Nej, jeg spurgte dig*, har B tydeligvis taget fejl, når hun tolker det som en præ-annoncering. Dette kan man imidlertid kun se, hvis man betragter hele sekvensen, dvs. A's første ytring, B's respons og A's anden ytring – den enkelte ytring afslører intet.

3.2.2 ENTEN-ELLER ELLER BÅDE-OG

Ifølge konversationsanalysen er ytringer, som de i praksis bruges, alt for varierede og situationsafhængige til at man kan opstille et universelt sæt af vellykkethedsbetingelser for dem. Sproghandlingsanalysen kan ikke forklare de tilfælde hvor en ytring hverken bliver brugt som en direkte eller en indirekte sproghandling, men som en præ-annoncering. Grunden til at sproghandlingsteorien har overset denne funktion er simpelthen at man har været fokuseret på enkelt ytringer og ikke af sekvenser af ytringer. Man har været optaget af at afdække ytringens *illokutionære kraft* og ikke dens *perlokutionære effekt*. De funktioner som sproghandlingsteorien peger på, er dem der kan føres tilbage til selve ytringen. Sproghandlingsteoretikerne har ikke noget analytisk apparat til at begribe og redegøre for det sekventielle forløb. De opererer med *statiske* og ikke med *interaktionelle* begreber. Sproghandlingsteorien kan heller ikke gøre rede for hvilken handling der faktisk bliver udført i en given interaktionssituation, da responsen på ytringen ikke bliver inddraget i analysen. Af disse grunde kan sproghandlingsteorien siges at være monologisk.

Konversationsanalytikere vil sige at det som er tvetydigt ved A's første ytring i eksempel 3 *ikke* ligger i selve ytringen, men i den strukturelle placering af ytringen i konversationen. Den position ytringen har i konversationen åbner i sig selv for flere fortolkninger. Derfor kan ytringer ikke tolkes isoleret fra den sekvens den optræder i. En ytring kan have mange forskellige funktioner, men konversationsanalytikerne vil ikke på forhånd sige noget om hvilke funktioner der kan være tale om. Ifølge konversationsanalysen kan man ikke sige noget om *funktion* før man har set på *position*. Dette er for så vidt indlysende, men et sådant synspunkt medfører en del åbenbare problemer. Det indebærer blandt andet at man ikke har identificeret de analyseenheder man arbejder med. For at kunne finde og derefter forklare de principper der gør at nogle sekvenser virker kohærente og andre ikke, må vi vide hvilke analyseenheder vi arbejder med.

Jeg mener at man ved at se på hvilke potentielle sproghandlinger en ytring kan udføre (dvs. hvilke potentielle funktioner en ytring kan have), kan anlægge et analytisk perspektiv på teksten og ikke kun et tolkende. Et sådant analytisk perspektiv er essentielt for i det hele taget at kunne sige noget om effekten af ytringen. Sproghandlingsteorien gør rede for og sætter fokus på det multifunktionelle ved indirekte sproghandlinger og gør det dermed tydeligt at den indirekte sproghandling rummer flere potentielle illokutioner. Konversationsanalysen ser udelukkende på effekten og siger dermed ikke noget om hvilke andre tolkninger den sproglige ytring giver mulighed for. Efter min mening er det vigtigt at finde ud af *både* hvilke potentielle funktioner der ligger i ytringen selv, og hvilken funktion der faktisk bliver realiseret i interaktionen.

3.3.3 'GENSIDIG BEFRUGTNING'

I et forsøg på at harmonisere og kombinere indsigterne i sproghandlingsteorien med indsigterne i konversationsanalysen har de hollandske forskere van Rees, van Eemeren og Grootendorst (jf. van Rees 1992a, 1992b og van Eemeren et al. 1993) indført de to kategorier *kommunikativ effekt* og *interaktionel effekt*. Kategorierne er tænkt som en erstatning for Searles *perlokutionære effekt*. Den kommunikative effekt er *forståelsen* af det propositionelle indhold og den illokutionære værdi i en ytring, mens den interaktionelle effekt er *accepten* af indholdet og værdien af ytringen. Den interaktionelle effekt kan aflæses enten i den verbale eller i den praktiske

respons på en ytring. Sproghandlingsteorien kan sige noget om en ytrings kommunikative effekt, mens konversationsanalysen kan sige noget om den interaktionelle. For at illustrere dette kan vi igen se på eksempel 3b:

EKSEMPEL 3B

A: Ved du hvem der kommer til kandidatfesten på torsdag?

B: Nej, hvem? (tolket som en præ-annoncering)

A: Nej, jeg spurgte dig (ment som spørgsmål/anmodning)

Ifølge sproghandlingsteorien er indirekte sproghandlinger, som den A kommer med, multifunktionelle. A's ytring har med andre ord flere potentielle illokutionære værdier. Den kan fx være ment som et direkte spørgsmål, som en indirekte anmodning eller som en indirekte annoncering. Dette udgør sammen med selve forståelsen af det propositionelle indhold ytringens *kommunikative effekt*. På dette stadium ved vi imidlertid intet om hvad for en illokution der faktisk bliver realiseret i samtalen – dvs. hvilken af de potentielle sproghandlinger ytringen skal gælde for. Vi kender fortsat ikke ytringens *interaktionelle effekt*. For at få noget at vide om den må vi se på hvordan B reagerer på A's ytring.

Det fremgår af B's ytring *hvem* at hun accepterer A's ytring som en præ-annoncering. Går vi videre i interaktionen, ser vi imidlertid at det ikke var sådan A havde tænkt sig at hendes ytring skulle accepteres. A's intention med ytringen var at indhente information fra B om *hvem der kommer til kandidatfesten*. Det var altså meningen at ytringen skulle gælde som et direkte spørgsmål/indirekte anmodning.

Ved at se på ytringen både isoleret og som en del af en sekvens bliver det klart ikke bare hvilke potentielle funktioner som ytringen i sig selv indeholder, men også hvilke funktioner der faktisk bliver realiseret i interaktionen. Ved at kombinere et konversationsanalytisk og et sproghandlingsteoretisk perspektiv får man med andre ord både fat i en ytrings kommunikative og interaktionelle effekt – dvs. både hvad en ytring kan betyde isoleret og hvad den faktisk betyder i en konkret interaktionssituation.

4 KONKLUSION

Jeg har vist at sproghandlingen *bliver* brugt som en eksplicit analyseenhed inden for diskursanalysen, men ikke inden for konversationsanalysen. Jeg

har desuden vist at sproghandlingen absolut *kan* være et nyttigt redskab for konversationsanalytikere og at den med fordel kan bruges som analytisk kategori også inden for denne gren af samtaleforskningen. Konversationsanalysen ser udelukkende på effekten af en ytring og siger dermed ikke noget om hvilke andre tolkningsmuligheder den sproglige ytring rummer. Ved at kombinere indsigterne i sproghandlingsteorien med indsigterne i konversationsanalysen som van Eemeren og Grootendorst foreslår, vil man få begge disse perspektiver med.

Det er imidlertid et spørgsmål om sproghandlingen ikke alligevel bliver brugt som en *implicit* analyseenhed inden for konversationsanalysen. Som vi har set benytter konversationsanalysen kategorier som præ-annoncering og annoncering. De opererer også med kategorier som spørgsmål, anmodning, invitation, hilsen osv. Men de vil ikke gøre rede for *hvad* en annoncering eller et spørgsmål eller en anmodning *er*. En sådan ureflekteret brug af kategorier kan siges at rumme en implicit teori om sproghandlinger. Det vil sige at sproghandlingen ligger som en *implicit forudsætning* for meget af det arbejde der er blevet gjort inden for konversationsanalysen.

Efter min mening er det ikke frugtbart at forsøge at operationalisere sproghandlingen i form af et bestemt antal kategorier. En sådan fremgangsmåde kan hurtigt blive for rigid. Men jeg mener alligevel at have vist at sproghandlingen kan være et nyttigt begreb der *bør* danne en teoretisk ramme om samtaleforskningen. Sproghandlingsteorien tilbyder fortsat det mest gennemarbejdede og sammenhængende teoretiske grundlag for en funktionel analyse.

Der er også en mere principiel videnskabsteoretisk side af sagen. Konversationsanalysen har et problem i og med at den ikke vil basere sig på et teoretisk grundlag. Det ligger i videnskabens natur at et materiale må systematiseres, hvis det skal være andet end løse refleksioner. Dette betyder at den fænomenologiske position som konversationsanalysen indtager bliver *selv-refererende inkonsistent* (jf. Gilje 1987). Teori kan videnskabsteoretisk defineres som en systematisering af og en refleksion over et forskningsobjekt. Selv en deltagende forsker må i næste omgang distancere sig fra samtalsituationen for at systematisere sine observationer. Så længe konversationsanalysen ikke indser at det teoretiske niveau nødvendigvis ligger indlejret i deres egen position, bliver det teoretiske niveau hvorpå konversationsana-

lysen opererer uklart. Det ville være til fordel for konversationsanalysen at inddrage sproghandlingsteorien eksplicit og dermed sikre et teoretisk og filosofisk grundlag.

OVERSAT AF IBEN STAMPE SLETTEN

NOTER

1. Udgangspunktet for denne artikel er en prøveforelæsning der blev holdt på Institut for Nordistik og Litteraturvidenskab, Universitetet i Oslo, efteråret 1994. Som led i den afsluttende eksamen til cand. philol. graden blev jeg bedt om at holde en forelæsning over titlen: *Sproghandling som analyseenhed i samtaleforskningen*. Denne artikel er en delvis bearbejdet version af denne forelæsning.
2. Med hensyn til en præsentation af sproghandlingsteorien se fx Austin (1975), Searle (1969) og (1975), jf. også NyS 18, hvor Alwood (1994) præsenterer nogle perspektiver på talesprogsforskningen.
3. Eller på dansk: *sidestillede par*.
4. Hallidays skala- og kategorigrammatik er senere blevet kendt som *systemic-functional grammar*. Se Falster Jakobsen (1995) med hensyn til en beskrivelse af Hallidays funktionelle grammatik.

LITTERATUR

- Atkinson, M. & Heritage, J. (eds) (1984): *Structures of Social Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Austin, J. L. (1975): *How to Do Things with Words* (2. ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Coulthard, M. (1992) (ed.): *Advances in Spoken Discourse Analysis*. London & New York: Routledge.
- Edmondson, W. (1981): *Spoken Discourse. A Model for Analysis*. London: Longman.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., Jackson, S. & Jacobs, S. (1993): *Reconstructing Argumentative Discourse*. Tuscaloosa & London: The University of Alabama Press.
- Falster Jakobsen, Lisbeth (1995): Tag sprog alvorligt! En oversigt over funktionel grammatik. *NyS 20*, København: Dansklærerforeningen. 11-39.
- Gilje, N. (1987): Anomalier i moderne vitenskapsfilosofi. *Skriftserien for vitenskapsfilosofiske studier*. Universitet i Bergen.
- Heritage, J. (1984): *Garfinkel and Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.

- Labov, W. & Fanshel, D. (1977): *Theapeutic Discourse. Psychotherapy as Conversation*. New York: Academic Press.
- Levinson, S. C. (1983): *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linell, P. & Gustavsson, L. (1987): *Initiativ och respons. Om dialogens dynamik, dominans og koherens*. Linköping: SIC.
- van Rees, M. A. (1992a): *The Use of Language in Conversation. An Introduction to Research in Conversation*. Amsterdam: SICSAT.
- van Rees, M. A. (1992b) The adequacy of speech act theory for explaining conversational phenomena: A response to some conversation analytical critics. *Journal of Pragmatics* 17. 31-47.
- Sinclair, McH. & Coulthard, M. (1975): *Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils*. London: Oxford University Press.
- Sacks, H., Schegloff, E. A. & Jefferson, G. (1974): A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. *Language* 50.4. 696-735.
- Sacks, H., Schegloff, E. A. & Jefferson, G. (1978): A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. (Ny version af 1974-artiklen.) J. Schenkein (ed.): *Studies in the Organization of Conversational Interaction*. New York: Academic Press.
- Schiffrin, D. (1994): *Approaches to Discourse*. Oxford: Blackwell.
- Searle, J. R. (1969): *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1975): Indirect speech acts. P. Cole & J. L. Morgan (eds): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- Taylor, T. J. & Cameron, D. (1989): *Analysing Conversation. Rules and Units in the Structure of Talk*. Oxford: Pergamon Press.
- Vagle, V., Sandvik, M. & Svennevig, J. (1993): *Tekst og Kontekst. En innføring i tekstlingvistikk og pragmatikk*. Oslo: LNU/Cappelen.